

HET ENE DOEN EN HET ANDERE NIET LATEN

Thijs Lijster

Beide sind die auseinandergerissenen Hälften der ganzen Freiheit,
die doch aus ihnen nicht sich zusammenaddieren läßt
Theodor W. Adorno in een brief aan Walter Benjamin

Een paar jaar geleden ontving ik op mijn kantoor op de Rijksuniversiteit Groningen een groepje ouderejaars filosofiestudenten. Sommigen van hen had ik in mijn tijd als promovendus nog lesgegeven in de propedeuse. Intussen was ik zelf niet meer aan de Faculteit Wijsbegeerte verbonden, maar nu werkzaam bij de bureaus van de Faculteit der Letteren. De studenten waren ontevreden over het gebrek aan colleges over continentale filosofie en kritische theorie aan hun faculteit, en wilden van mij – universitair docent cultuurfilosofie gepromoveerd op Walter Benjamin en Theodor W. Adorno – wel eens weten hoe het toch mogelijk was dat mijn ‘soort’ zo zoetjes aan met uitsterven bedreigd leek in Groningen. Ik vertelde ze dat dit al enkele jaren een tendens was, niet alleen in Groningen maar overal in Nederland en ook daarbuiten. We discussieerden over mogelijke oorzaken. Gezien de brede trend, had het hoogstwaarschijnlijk weinig met de persoonlijke voorkeuren van een faculteitsbestuur te maken, en moesten er systemische oorzaken zijn; ik raadde ze dan ook aan zich daar eens in te verdiepen.

Wat er daarna gebeurde was interessant: deze studenten vormden korte tijd later, tezamen met studenten van andere faculteiten, een beweging, de Democratische Academie Groningen genaamd, die zich onder andere keerde tegen de vermarkting van de universiteit en die zich inzette voor een meer democratische universiteit. In de jaren erna organiseerden ze diverse acties, bijvoorbeeld tegen samenwerking van de zogenaamde Energy Academy van de RUG met de fossiele brandstofindustrie, en tegen verdere bezuinigingen bij de Faculteit der Letteren. Ze organiseerden een *couch-surf* netwerk voor internationale studenten in woningnood, en bezetten de trappen van het Academiegebouw om aandacht voor dit probleem te vragen. Ze veroverden twee zetels in de Universiteitsraad en speelden daar een cruciale rol in het blokkeren van de heilloze plannen van het College van Bestuur om een *branch campus* in het Chinese Yantai te starten.

Waarom vertel ik deze anekdote? Hoe kom je van continentale filosofie naar universiteitspolitiek, en wat heeft het een met het andere te maken? Ik denk dat het veel met elkaar te maken heeft, omdat de reis die de studenten afleggen, van

onvrede over het curriculum naar een politieke strijd om een andere universiteit, iets vertelt over de oorzaken van het schisma tussen continentale en analytische filosofie. Ook vertelt het ons iets over de aard van de continentale filosofie zelf, die – zoals ik hieronder verder zal uiteenzetten – gekarakteriseerd kan worden aan de hand van de volgende kenmerken: historiserend, totaliserend, en politiserend.

Historiseren

Alle Begriffe, in denen sich ein ganzer Prozeß semiotisch zusammenfaßt, entziehn sich der Definition; definierbar ist nur, was keine Geschichte hat.
Friedrich Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*

Het onderscheid tussen continentale en analytische filosofie is zonder meer problematisch. Bernard Williams merkte eens op dat het is alsof je onderscheid aanbrengt tussen Japanse auto's en auto's met voorwielaandrijving; met andere woorden, je verwacht een geografisch en een methodologisch onderscheid. Natuurlijk zijn er 'continento's' (ik neem voor het gemak de koosnaam van Muller maar over) buiten het 'continent', en analo's van het continent – denk alleen al aan de *godfathers* van de analytische filosofie, Frege, Wittgenstein, en de Wiener Kreis. Er zijn sterke verschillen en conflicten binnen 'continentale' tradities, bijvoorbeeld tussen fenomenologie, kritische theorie, en filosofische antropologie (lees bijvoorbeeld Adorno's vlijmscherpe kritiek op Heidegger in *Jargon der Eigentlichkeit*, of Sloterdijks kritiek op Adorno in *Kritik der Zynischen Vernunft*)¹, zoals die er ongetwijfeld ook onder analytici zullen zijn. En dan zijn er nog allerlei twijfelgevallen – wat moeten we bijvoorbeeld aan met het Amerikaans pragmatisme? Zowel Muller als van Tuinen wijden de nodige woorden aan het onderscheid, waarvan veel zinnig, maar veel ook karikaturaal zijn, en die ons niet dichterbij een definitie of een vaste omkadering brengen. Daarmee wil ik niet zeggen dat het onderscheid niet bestaat. Wat ik zeggen wil is dat het onderscheid tussen continentale en analytische filosofie zelf gehistoriseerd en historisch gesitueerd moet worden. Voor een uitgebreide geschiedenis ontbreekt hier de ruimte (zie daarvoor het handzame boekje van Simon Critchley, *Continental Philosophy. A Very Short Introduction*), maar we kunnen wel kijken naar het recente verleden.

Muller en van Tuinen zijn het over veel oneens, maar op zijn minst erkennen ze dat er een onderscheid is tussen continentale en analytische filosofie. Dat is al heel wat, omdat precies dat door veel faculteitsbestuurders tegenwoordig wordt ontkend. 'We maken geen onderscheid, we zoeken gewoon naar kwaliteit', wordt er dan gezegd, een argument dat nog het meest doet denken aan de progressief-liberaal die zegt 'kleurenblind' te zijn, of die tegen vrouwenquota is omdat 'de beste kandidaat' voor de job gezocht moet worden. Met andere woorden: de eerdergenoemde systemische of institutionele oorzaken blijven buiten beeld. Ik doel dan met name op de academische publicatiecultuur die sterk in het nadeel van continento's werkt. Toen ik, ongeveer halverwege de jaren 2000, nog als

promovendus aan de vakgroep Praktische Filosofie van de Faculteit Wijsbegeerte verbonden was, woedde er een discussie over zogenaamde ‘toptijdschriften’.² Het faculteitsbestuur had een lijstje rondgestuurd waarop titels prijkten als *Mind*, *Ethics*, *Nous*, en de *Journal for the History of Philosophy*, en het was duidelijk dat het de bedoeling was dat we allemaal daarin gingen publiceren, als onze loopbaan ons lief was. Wat opviel was dat zelfs de onbetwiste grootheden in ‘ons’ vakgebied, dus mensen als Jürgen Habermas, Nancy Fraser, Jacques Rancière, Bruno Latour, en Christoph Menke, nooit in een van die toptijdschriften hadden gepubliceerd, terwijl andersom de tijdschriften die voor ‘ons’ belangrijk waren – ik noem een *Constellations*, *Telos*, *Radical Philosophy*, *New German Critique of Theory, Culture and Society* – als tweederangs tijdschrift werden gezien, om nog maar te zwijgen over niet-Engelstalige tijdschriften of boekpublicaties.

Wat deze exercitie toonde was dat ‘kwaliteit’ geen objectieve meetlat was, maar dat het kwaliteitscriterium van de *journals* en de *rankings* een bepaalde *stijl* en *cultuur* van filosofie bedrijven voorrang verschafte. Dat was overigens niet uitsluitend in het voordeel van de analytische filosofie, maar ook van de historiografie van de filosofie – de filosofologie zoals Harry Mulisch het ooit pesterig noemde. Het is dan niet moeilijk te begrijpen hoe dit tot een steeds verdere marginalisering leidt: als continento publiceert je niet in de juiste tijdschriften, wat je kansen op een vaste aanstelling of op onderzoeksfinanciering verkleint, waardoor je dus niet stijgt op de academische ladder, geen promovendi en postdocs kunt aannemen, enzovoorts. De academische filosofie verwordt zo tot een analytische echokamer. Er is niet eens meer sprake van een ‘strijd der faculteiten’ – het bestaan van de andere partij als waardige antagonist wordt immers niet eens meer erkend.

Deze korte historische situering van het onderscheid, wat in wezen een reconstructie is van het gesprek dat ik hierover met de studenten had, legt bovendien iets bloot van het onderscheid zelf. Als we het onderscheid puur ‘definitoerisch’ benaderen – zoals een ‘analo’ zou doen – zullen we het niet begrijpen. Daarentegen verschaft historiseren – een belangrijk onderdeel van de zoektocht van de continentale filosofie, van Nietzsches en Foucaults genealogieën tot Heideggers *Destruktion* – ons inzicht in de oorsprong en aard van het onderscheid, niet eens zozeer om het te delegitimeren maar wel om de contingentie ervan te tonen. *Always historicize!*, zei Fredric Jameson al – volgens hem de enige transhistorische imperatief.

Totaliseren

Darum hat die Kritik oftmals weniger nach den bestimmten Interessenlagen zu fahnden, denen kulturelle Phänomene zugeordnet sein sollen, als zu entziffern, was von der Tendenz der Gesamtgesellschaft in ihnen zutage kommt, durch die hindurch die mächtigsten Interessen sich realisieren.

Theodor W. Adorno, *Prismen: Kulturkritik und Gesellschaft*

Evenwel kun je je dan nog steeds afvragen: *waarom* zouden faculteitsbesturen zo'n monocultuur wensen te creëren; te meer omdat er nogal een discrepantie blijkt te bestaan tussen waar je op onderzoeksgebied (dat wil zeggen bij externe financiers) mee 'scoort' en dat waar de interesse van het gros van de filosofiestudenten naar uitgaat – getuige alweer de groep ontevreden studenten? Het antwoord is gelegen in de wijze waarop universiteiten bestuurd en gefinancierd worden, namelijk naar marktmodel. Universiteiten moeten onderling concurreren om onderzoeksfinanciering en worden door de overheid beoordeeld naar objectieve 'outputindicatoren'. *What you measure is what you get!* Om die reden kwamen de studenten vanuit een onvrede over een academische monocultuur dan ook als vanzelf terecht bij universiteitspolitiek, en bij politiek überhaupt.

En ook dit legt op zijn beurt iets bloot over het onderscheid tussen continentale en analytische filosofie, namelijk dat de eerste zich steeds de onmogelijke taak stelt om de 'totaliteit' te denken, of zich daartoe op z'n minst te verhouden, waar de tweede zich bij voorkeur concentreert op een scherp afgebakend deelprobleem (als het probleem überhaupt al als deel van iets groters wordt beschouwd). De 'totaliteit' is een belangrijke categorie in het denken van Hegel, die stelde dat elk fenomeen slechts te begrijpen valt in zijn relatie tot het geheel. Nu zijn de meeste continento's, zeker sinds de tweede helft van de twintigste eeuw, zeer kritisch geweest voor Hegels filosofie, en met name het geschiedenisoptimisme dat eruit volgde. Theodor Adorno keerde Hegels dictum '*Das Wahre ist das Ganze*' om tot '*Das Ganze ist das Unwahre*'. Het ging hem, en andere denkers als Bataille, Lyotard, Barthes en Derrida, er dan vooral om dat een totaliserende blik op de wereld en de geschiedenis ten koste ging van de particulariteit van de fenomenen, en daarom al snel een onderdrukkende en gewelddadige uitwerking kreeg. Evenwel hielden ook deze denkers vast aan de gedachte dat we de fenomenen altijd *in hun relatie* tot de totaliteit moesten beschouwen, zelfs al betrof het een negatieve totaliteit, of een totaliteit die zich onmogelijk liet vatten of doorgronden.

Hegel wordt door analo's natuurlijk juist als de bron van alle ellende beschouwd, de verkeerde afslag op het kruispunt Kant. Waar Kant immers had getracht duidelijk af te bakenen waarover de menselijke rede zich zinvol kon uitlaten, daar stelde Hegel dat kennis van het absolute, en dus absolute kennis, mogelijk was. De analo's laten de totaliteit dan ook liever links liggen, en richten zich op details, wat soms uitmondt in het soort scholastieke haarkloverij waar Erasmus zich al vrolijk over maakte. Een collega filosoof – ook ik zal geen namen noemen – zei me eens dat gedachte-experimenten het empirisch materiaal van de filosoof vormen. Het zijn dergelijke uitspraken die de analo's een slechte naam bezorgen. Het roept een beeld op van een filosofie die de samenleving de rug toekeert, een in zichzelf gekeerd spel van elkaar de loef afsteken door steeds absurdere situaties te schetsen van breinen-op-sterk-water, genotsmachines, vleermuizen en moeraswezens, en dikke mannen die al dan niet voor de trein

geworpen moeten worden om anderen te redden, zonder dat dit alles ook nog maar iets met de werkelijkheid te maken heeft.

Nu is hier een hand in eigen continentoboezem op zijn plaats: het was immers ook Hegel die zei dat het ‘jammer voor de feiten’ was als die in tegenspraak waren met zijn theorie, en ook (juist) in ‘onze’ hoek worden er boekenplanken, zo niet kasten, volgeschreven over wat nu precies de ontologische differentie van Heidegger behelst, of het lichaam zonder organen van Deleuze, een praktijk die dikwijls meer aan schriftgeleerdheid dan aan filosofie doet denken. Meer nog dan het onderscheid continentaal/analytisch draait het hier misschien om het onderscheid tussen een wijze van filosofie bedrijven die ofwel affirmatief, ofwel kritisch is, en dan niet alleen in woord maar ook in functie. Ook dat wordt tenslotte verondersteld door de categorie van de totaliteit, namelijk dat je de rol van de academische filosofie in het maatschappelijk geheel zelf kritisch onder de loep neemt. En dan heb ik het niet over de vermeende of beleden functie – het soort zalvende pleidooien voor de geesteswetenschappen a la Martha Nussbaum – maar de daadwerkelijke functie, die kan variëren van het eindeloos uitbraken van artikeltjes over pseudoproblemen teneinde aan outputcriteria te voldoen, tot het opleiden van de ‘leiders van de toekomst’. Maar even kritisch moeten we zijn voor de rol die kritische theorie zelf kan spelen, als een risicoloze *pose* van kritiek eerder dan dat ze daadwerkelijke verandering beoogt: bijvoorbeeld in de internationale kunstwereld, waarin Slavoj Žižek en Donna Haraway net zozeer tot het vaste meubilair behoren als preciaire arbeid en *art-washing*.

Politiseren

Die Waffe der Kritik kann allerdings die Kritik der Waffen nicht ersetzen, die materielle Gewalt muß gestürzt werden durch materielle Gewalt, allein auch die Theorie wird zur materiellen Gewalt, sobald sie die Massen ergreift.
Karl Marx, *Zur Kritik der Hegelschen Rechts-Philosophie, Einleitung*

Dat brengt mij nog een laatste keer terug bij de queeste van de studenten, van onvrede over hun vakkenaanbod naar universiteitspolitiek. Die reis, die ‘lange mars door de instituties’ zo je wilt, maakte voor hen immers duidelijk dat hun lesprogramma in beginsel al politiek was. Zoals continento’s als Althusser en Foucault al haarfijn lieten zien is de universiteit zelf een strijdperk van politieke machten. Nu impliceert dat niet dat we de filosofie van die macht zouden moeten zuiveren, ons van ideologische verblindings zouden moeten bevrijden – hetgeen volgens Foucault ten enenmale onmogelijk is – maar dit inzicht kan wel helpen om je van de politieke positie van de universiteit, en je eigen plek daarbinnen, bewust te zijn. Emancipatie betekent dan niet zozeer de ketens afwerpen, maar de touwtjes, waarmee je noodzakelijkerwijs aan anderen gebonden bent, terug in handen nemen.

In zijn beroemde elfde Feuerbachthese zei Marx dat filosofen de wereld tot nu toe slechts verschillend geïnterpreteerd hadden, terwijl het er nu op aan

kwam om haar te veranderen – waarop Heidegger later fijntjes repliceerde dat we de wereld eerst anders moeten interpreteren óm haar te kunnen veranderen. Hoe dat ook zij, voor continentale filosofie liggen de wereld interpreteren en deze veranderen in elkaars verlengde, op een wijze die voor analo's minder vanzelfsprekend lijkt. Natuurlijk zijn er genoeg politiek geëngageerde analytische filosofen te vinden: denk aan Russell en Chomsky, aan het dikwijls vergeten politiek radicalisme van de leden van de Wiener Kreis, en zelfs aan Wittgenstein die op enig moment in zijn leven flirtte met het communisme. Evenwel lijken de politieke neigingen in bijna alle gevallen volstrekt los te staan van het theoretische werk van deze denkers. De filosofiefaculteiten in de Angelsaksische wereld zijn, enkele uitzonderingen daargelaten, notoir behoudend, terwijl de politiek uitgesproken filosofen zich doorgaans verschanst hebben op afdelingen literatuurwetenschap of geschiedenis. Dat wil overigens allerminst zeggen dat de politieke keuzes van de 'continento's' altijd gelukkig uitpakken, zoals het voorbeeld van Heidegger op al te pijnlijke wijze laat zien. Maar op z'n minst onderkende hij het fundamenteel politieke karakter van de filosofie, dat door de analo's stelselmatig ontkend wordt, waardoor zij zich des te gemakkelijker en gewilliger onderwerpen aan de bestaande orde.

Laat ik echter afronden met wat verzoenende woorden. Om te beginnen een laatste poging het onderscheid tussen analytische en continentale filosofie te verhelderen, in de ijdele hoop dat ze vreedzaam naast elkaar kunnen bestaan – een poging die evenwel gedoemd is te mislukken, en op haar beurt karikaturaal te blijven. Evengoed, hier gaan we dan: analytische filosofie wil ons helpen *scherper te zien*, continentale filosofie wil ons helpen *anders te kijken*. Zoals gezegd, het is een karikatuur, juist ook omdat filosofie in de beste gevallen beide doet (zij het niet altijd op hetzelfde moment). We moeten begrippen verduidelijken en precies hanteren om de fenomenen te duiden, maar we moeten ons vocabulaire ook uitbreiden of juist afbreken, om het nieuwe te kunnen zien of denken.

Dat laatste roept echter ook de vraag op *wie* er anders dient te kijken, oftewel de vraag naar het publiek van de filosofie. En die vraag draait alweer niet zozeer om het onderscheid tussen analytische en continentale, maar eerder om het onderscheid tussen academische en publieksfilosofie. Zoals van Tuinen terecht opmerkt, wordt die laatste term doorgaans vooral laatdunkend gebruikt. Hoewel filosofie toch bij uitstek een publieke activiteit zou behoren te zijn, is het niet overdreven te spreken van een ontmoedigingsbeleid voor publieke filosofen, althans aan Nederlandse universiteiten. Klimmen op de academische ladder doe je immers niet met boeken die een breed publiek kunnen bereiken, of een publiek debat losmaken, maar met artikelen gericht op (maar vaak ongelezen door) vakgenoten in specialistische, Engelstalige tijdschriften. Omdat de academici de publieke sfeer de rug toekeren, komt de 'publieksfilosofie' er zelf echter even bekaaid van af, aangezien de scherpe mening en de grote greep dikwijls de overhand krijgen op grondige kennis en gedegen argumentatie. De tweedeling

zelf is met andere woorden funest voor de filosofie.

Het komt er dan ook op aan om van filosofie weer een publieke zaak te maken, om ze weer terug naar de *agora* te brengen waar ze, met Socrates, haar oorsprong vond. Zoals bekend werd Socrates door de burgers van Athene ter dood veroordeeld vanwege twee vergrijpen: het ontkennen van het bestaan van de overgeleverde goden – hij zou hebben beweerd dat de maan geen god maar slechts een steen was – en het verpesten van de jeugd. Die vergrijpen lagen in lijn met wat filosofie sinds Socrates behelsde, namelijk de zoektocht naar het wezen van de waarheid en de vraag naar het goede leven. Doorheen de geschiedenis, en afhankelijk van verschillende tradities, lag de nadruk dan weer op het een, dan weer op het ander. Tegenwoordig hebben de meeste academische filosofen zich echter kennelijk uitsluitend toegelegd op het eerste, waarmee ze weliswaar indirect de jeugd verpesten, maar niet op de manier die Socrates voor ogen stond: namelijk door onze manieren van leven, en onze politieke orde, te bevragen. Laten we dus het ene doen, en het andere vooral niet laten. Filosofen zullen elkaar wel tot in lengte van dagen het leven zuur maken – dat is allemaal goed en wel, maar laten we er in elk geval op toezien dat de goden uit de hemel geschoten worden en de jeugd verpest.

Noten:

1 Mullers opmerking dat continento's kritiek niet op prijs stellen slaat dan ook als een tang op een varken.

2 Zie hiervoor trouwens ook het boekje *Topkitsch en Slow Science* (2008) van René Boomkens, toentertijd hoogleraar cultuurfilosofie en mijn promotor aan de Groningse filosofiefaculteit, die echter korte tijd later vertrok naar de afdeling cultuurwetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam.